

Хэнтий аймгийн ЗДТГ, Байгаль орчны газар
Дэлгэрхаан сумын ИТХ, ЗДТГ
“СиТиБи” ХХК

***Хэнтий аймгийн Дэлгэрхаан сумын
“Баян-Улаан” агнуурын бүс нутгийн
нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалт***

Улаанбаатар
2013 он

**Хэнтий аймгийн Дэлгэрхаан сумын “Баян-Улаан”
угалз агнуурын бүс нутгийн нарийвчилсан агнуур
зохион байгуулалтын тайлан**

Гүйцэтгэсэн:

Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн “СиТиБи” ХХК

Хамтран оролцсон:

Аргаль, агнуур судлалын төв ТББ

Улаанбаатар хот
2013 он

Гарчиг

Товч танилцуулга	4
Үндэслэл, шаардлага, шинэлэг тал	5
Зорилго, зорилтууд	5
Хугацаа	6
Оролцсон хүмүүс	6
Нэг. Бэлтгэл ажил	6
1.1. “Баян-Улаан” АБН-ийн төлөв байдал	6
1.2. Эзэмшил, ашиглалтын байдал	10
1.3. Агнуур зохион байгуулалтын ажилд шаардагдсан техник хэрэгслэлийн бэлтгэл	10
1.4. Газрын зураг бэлтгэл	11
1.5. Агнуур зохион байгуулалтыг гүйцэтгэх ажлын хуваарь, хугацаа	11
1.6. Хээрийн хайгуул судалгааны үед мөрдөгдөх журам, заавар, аргачлал, маягт, бусад баримт бичгүүдийг бүрдүүлсэн байдал	11
1.7. Хээрийн хайгуул судалгаанд шаардагдах ажиглах, бүртгэх, тодорхойлох, байр зүйн зурагтай ажиллах, хэрэглэх багаж, техник хэрэгслэл, технологи, аргачлалыг эзэмших дадлага олгосон байдал	11
1.8. Агнуур зохион байгуулалт хийхэд оролцогсдод танилцуулах хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагааны дүрэм, заавар, холбогдох хууль тогтоомжууд	11
1.9. Захиалагчтай тохиролцсон агнуур зохион байгуулалт хийх нөхцөл, бусад асуудал	11
Хоёр. Хээрийн хайгуулын дүн	11
2.1. Арга зүй	11
2.1.1. Уулын туруутны тархац байршил, эзэмшил нутгийн талбайг тогтоох	12
2.1.2. Уулын туруутны биологийн нөөц болон агнуурын бүс нутгийг үнэлэх	12
2.1.3. Анализ хийх	12
2.1.4. Уулын туруутны нас, хүйсийг тодорхойлох	12
2.2. Замлал, сорилын талбайн хэмжээ	12
2.3. Хээрийн хайгуулын хугацаа	12
Гурав. Боловсруулалтын үр дүн	13
3.1. Популяцийн байдал	13
3.1.1. Тархац нутаг	13
3.1.1. Нөөц	14
3.1.2. Сүргийн бүтэц сүрэглэл,	15
3.2. Агнуурын нөөц, ашиглах боломжит хэмжээ	16
3.2.1. Нөхөн үржил	16
3.2.2. Агнуурын нөөц	16
3.3. Агнуурын бүс нутаг, популяцид нөлөөлж буй хүчин зүйлүүдийн үнэлгээ	17

3.3.1. Агнуурын бүс нутгийн үнэлгээ	17
3.3.2. Агнуурын бүс нутгийн уулын туруутны популяцид нөлөөлж буй абиотик болон биотик хүчин зүйлүүд	18
3.4. Агнуурын бүс нутгийг хариуцах бүтэц, чадавхи, үйл ажиллагааны тогтвортой байдлыг хангах	18
3.5. Агнуурын бүс нутгийн хамгаалалтын менежмент	19
Дөрөв. Бусад	20
4.1. Агнуур зохион байгуулалтын зардал	20
Дүгнэлт	20
Зөвлөмж	20
Ном зүй	21

Хэнтийаймгийн “Баян-Улаан” агнуурын бүс нутгийн нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалт

Товч танилцуулга

Агнуур зохион байгуулалтад хамрагдсан зүйлүүд

- Аргаль хонь

Аргаль хонины (Ovis ammon) ангилал: Аргаль хонь нь туруутны баг(*Artiodactyla* Owen, 1848), тугалмайтныхан овог(*Bovidae*), хонины төрлийн (*Ovis*) туруутан.

Тархац: Дэлхийн тархац нь ОХУ, Казакстан, Узбекистан, Афганистан, Киргизстан, Пакистан, Тажикстан, Хятад, Энэтхэг, Балба, Монгол, Бутан. Алтайн аргаль хонь Монгол, Хятад, ОХУ, говийн аргаль хонь Монгол, Хятадад тархсан.

Монгол орны зүүн хэсгээс бусад нутгаар тасархайтсан байдлаар тэгш өндөрлөгүүд, хадархаг газрууд, уулс, дов толгодоор тааралддаг. Алтайн нуруу, түүний салбар уулс, Хангайн нурууны салбар уулс, төв монголын хээрт тархсан.

Статус: Аргаль хонь (*Ovis ammon* Linnaeus, 1758) нь Монголын хөхтний улаан дансанд олон улсад “эмзэг” (A2cde) гэж үнэлэгдсэн. Говийн аргаль хонь (*O.a. darwini*) “устаж болзошгүй” C1, алтайн аргаль хонь (*O.a. ammon*) “эмзэг” A2cde болон C1 гэсэн нарийвчилсан үнэлгээгээр үнэлэгдсэн. Харин бүс нутгийн хэмжээнд “устаж болзошгүй”, A2cde болон A3cde үнэлгээтэй.

Монгол улсын хууль (“Ан агнуурын тухай”, 1995) болон Засгийн газрын тогтоолоор (№264) 2001 оноос “ховор” амьтны жагсаалт, CITES-ийн II хавсралт, “Монгол улсын улаан ном”-д бүртгэгдсэн.

8-р сарын 20-оос 10-р сарын 20 хүртэл агнахыг зөвшөөрдөг (“Амьтны тухай” хууль, 2012). Голлон тусгай зориулалтаар зөвшөөрөл олгодог. Аргаль хонины тархац нутгийн 14 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалттай газарт хамрагдсан байна (Хөхтний улаан данс, 2011).

Ховордлын шалтгаан: Хяналтгүй, зохицуулалтгүй болон хууль бусаар агнахаас гадна бэлчээр нутгаар шахах, амьдрах орчныг доройтуулах нь ховордох шалтгаан болж байна.

Үндэслэл, шаардлага, шинэлэг тал

Ан амьтны нөөцийг тогтвортой хамгаалахад иргэд, нөхөрлөлийн сонирхлыг татахгүйгээр тэдний оролцоо хангалтгүй байх нь илэрхий юм. Иймээс агнуурын ховор зүйлүүдийн нөөцийг удаан хугацаанд тогтвортой, орон нутаг, иргэдэд өгөөжтэй, агнуурын амьтны санд хал багатай ашиглахын тулд агнуурын бүс нутгийг тогтоож баталгаажуулах шаардлагатай байдаг. Ийм агнуурын бүс нутагт нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын дүнд үндэслэсэн менежментийн төлөвлөгөө боловсруулж, “нутгийн иргэдэд түшиглэсэн” хэлбэрийн агнуурын менежментийг хэрэгжүүлснээр зэрлэг амьтдын хамгаалалтад идэвхтэй оролцуулах боломж бүрдэнэ.

Дээрх зарчмын дагуу зэрлэг амьтны амьдрах орчныг хамгаалах, менежменттэй ашиглалтыг хэрэгжүүлэх зорилгоор хэд хэдэн агнуурын бүс нутаг, орон нутгийн хамгаалалттай газрыг Хэнтий аймгийн нутагт байгуулсны нэг нь Дэлгэрхаан сум дахь “Баян-Улаан” агнуурын бүс нутаг (АБН) юм.

2012 онд “Амьтны тухай” хууль батлагдаж агнуур зохион байгуулалтын тайлан дүгнэлтийг үндэслэн агнуурын менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулж хэрэгжүүлэхээр болов. “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”-ыг хуулийн өөрчлөгдсөн заалтууд, шинэ нөхцөлд зохицуулан шинэчлэн боловсруулж Засгийн газрын тогтоолоор баталсан байна.

Дээрх зарчим, шинэчлэгдэн өөрчлөгдсөн хууль, тогтоомжийг үндэс болгон “Баян-Улаан” АБН-т агнуур зохион байгуулалт хийх, ан агнуурын менежментийн төлөвлөгөөний төсөл боловсруулах ажлыг аймгийн ЗДТГ-ын захиалга, санхүүжилтээр агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн “СиТиБиЗ ХХК нь “Аргаль, агнуур судлалын төв” ТББ-ын оролцоотойгоор 2013 онд гүйцэтгэлээ.

Зорилго, зорилтууд

Хэнтийаймгийн Дэлгэрхаан сумын нутаг “Баян-Улаан” АБН-т нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалт хийх, агнуурын менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулан хүлээлгэн өгөх нь үндсэн зорилго болно.

Зорилтууд:

А. Хээрийн судалгааны явцад

1. Баян-Улаан орчимд аргаль хониныбиологийн нөөцийг тогтоох
2. Агнуурын нөөцийг тогтоох
3. Сүргийн бүтцийг тодорхойлох
4. Тархац байршлыг тогтоох
5. Зөвлөлдөх уулзалтыг агнуурын бүс нутгийг хариуцагч хуулийн этгээдийн төлөөллийг оролцуулан хийх

Б. Боловсруулалтын явцад

6. “Баян-Улаан” агнуурын бүс нутагт хийсэн нарийвчилсан агнуурзохион байгуулалтын тайлан,
7. Менежментийн төлөвлөгөөний төсөл боловсруулан захиалагчид өгөх.

Хугацаа

Бэлтгэл ажил 2013оны 7-р сарын 1-ээс 10.

Хээрийн хайгуулын хугацаа 2013 оны 07-р сарын 11–нээс7-р сарын 30.

Боловсруулалтын хугацаа -2013 оны 8-р сарын 1-нээс 8-р сарын 15

Судалгаанд оролцсон хүмүүс:

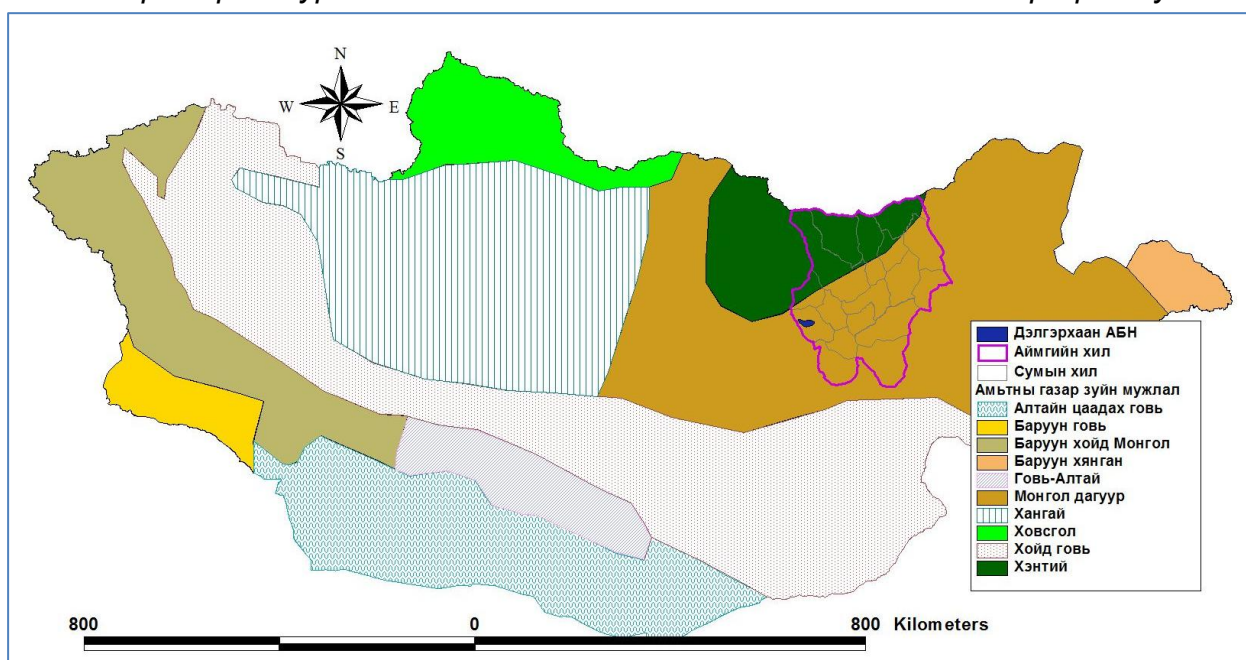
1. С.Амгаланбаатар - “Аргаль, агнуур судлалын төв” ТББ-ын тэргүүн, агнуур зүйч
2. Ш.Энхбаатар - сумын байгаль хамгаалагч
3. Яд.Адъяа - ШУА-ийн Биологийн хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан, докторант
4. Ц.Сүнсэлтуяа - Дэлгэрхаан сумын дунд сургуулийн менежер
5. Д.Чулуунбаатар - жолооч

Нэг. Бэлтгэл ажил

1.1. “Баян-Улаан” АБН-ийн төлөв байдал

“Баян-Улаан” АБН нь амьтны газар зүйн мужлалаар Уулархаг азийн дэд их муж, Монгол Төвдийн мужийн хээрийн ба ойт хээрийн дэд мужийн Монгол дагуурын тойрогт оршдог. Иймээс амьтны зүйлийн бүрдэлдхээрийн зүйлүүд зонхилдог онцлогтой.

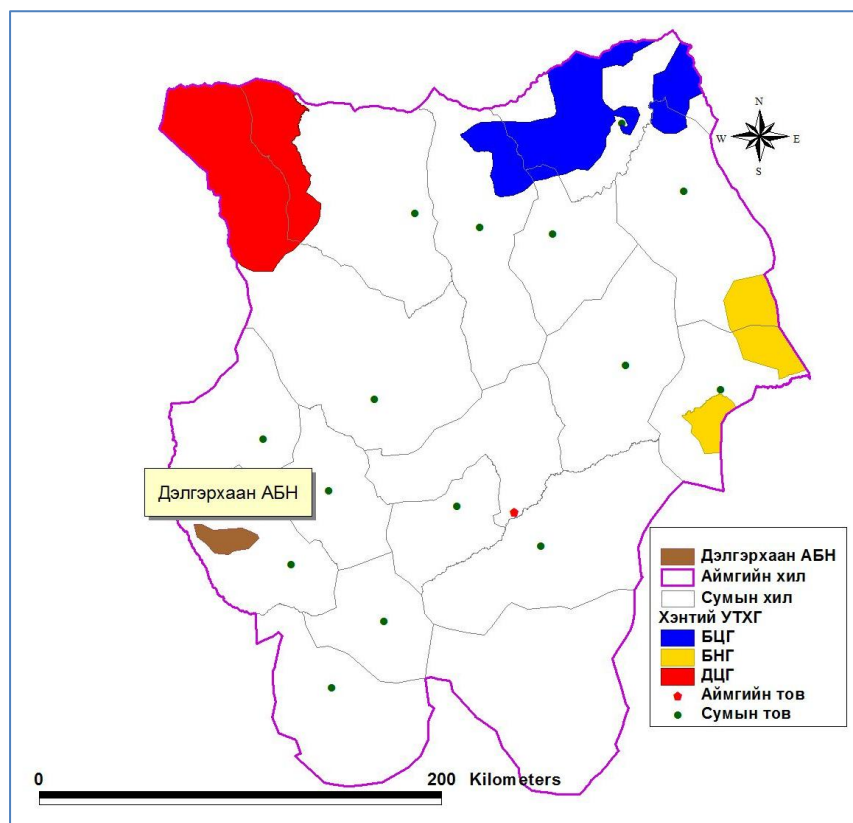
1-р газрын зураг. “Баян-Улаан” АБН ба амьтны аймгийн газар зүйн мужлал

Газар зүйн байршил, газрын гадарга. “Баян-Улаан” АБН нь Монгол орны зүүн хойд хэсэгт Хэнтий аймгийн Дэлгэрхаан сумын нутагт орших ба энэ нутаг нь уулын хээрийн ландшафт зонхилсон онцлогтой. Чийгшэл дундээрэг байдаг нь уулархаг нутгийн ландшафтын голонцлог юм.

2-р газрын зураг. “Баян-Улаан” АБН-ийн байршил

1. Дэлгэрхаан сумын “Баян-Улаан” агнуурын бүс нутаг

Ханзат уул, хойшоо 47.3850, 108.5850 тоот солбицол, зүүн тийшээ 47.3850, 108.6330 тоот солбицол, зүүн урагшаа 47.3560, 108.7100 тоот солбицол, зүүн тийш эргэж Тарвагатай (1788), зүүн урагш 1538.3, 1631.4 тоотууд, баруун урагш 1665.2, 1635.8 тоот, баруун тийш 1370.0 тоот, баруун урагш 47.2424, 108.8000 тоот солбицол, баруун тийш 47.2530, 108.7135 тоот солбицол, баруун хойш Буга уулаар (1464.7) дамжин Ханзат орно. Энэ АБН нь 300,36 км² талбайтай бөгөөд хилийн нийт урт нь 77.7 км.

3-р газрын зураг. “Баян-Улаан” агнуурын бүс нутаг

1.2. Эзэмшил, ашиглалтын байдал

“Баян-Улаан” АБН-ийг одоогоор хариуцан хамгаалахаарсумын Засаг даргатай гэрээ байгуулсан хуулийн этгээд байхгүй. Агнуурын бүс нутгийн менежментийн төлөвлөгөөг хариуцан хэрэгжүүлэх, агнуурын бүс нутгийн орчимд амьдардаг иргэдээс бүрдсэн нөхөрлөлийг байгуулан чадавхижуулах зэрэг ажлуудыг зохион байгуулах шаардлагатай байна.

Энэхүү АБН-т агнуур зохион байгуулалт болон агнуурын менежментийн төлөвлөгөө боловсрогдож байгаагүй. Энэ нутагдоогоор ОНХГ-г хамрагдаагүй байна.

1.3. Агнуур зохион байгуулалтын ажилд шаардагдах техник хэрэгслэлийн бэлтгэл

Агнуур зохион байгуулалтад шаардлагатай дараах техник хэрэгслэлийг бэлтгэв. Үүнд

- Дуран
- Спарингоскоп
- Зургийн аппарат
- GPS
- Бүртгэлийн хуудас
- ArcView 3.2 программ бүхий laptop
- Радио станц
- Rangefinder(зай тодорхойлогч)
- Компас

1.4. Газрын зураг бэлтгэл:

1:100000 болон 1:500000-ын масштабтай байр зүйн зурагбэлтгэсэн. Гэхдээ судалгаанд дээрх масштабтай байр зүйн зургийг файл хэлбэрээр ArcGIS, ArcView зэрэг программд зориулан ашиглав.

1.5. Агнуур зохион байгуулалтыг гүйцэтгэх ажлын хуваарь, хугацааг тогтоож төлөвлөсөн хугацаандаа буюу 7-р сарын 11-ээс 8-р сарын 1-нд ажилласан.

1.6. Хээрийн хайгуул судалгааны үед мөрдөгдөх аргачлал, маягт, бусад баримт бичгүүдийг бүрдүүлж хайгуулд оролцогчдод танилцуулав. Тухайлбал “Уулын туруутны нөөц тогтоох аргачлал”, шинэчлэн батлагдсан “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам” зэргийг танилцуулж хөдөлмөр аюулгүй ажиллагааны зааварчлага өгөв. Ууланд хайгуул хийх үед цувран яваа хүмүүс бие биенийхээ дээрээс чулуу унагах, халтирч унах, мориноос унах зэргээр бэртэх нь түгээмэл байдаг тул анхааруулав.

1.7. Хээрийн хайгуул судалгаанд шаардагдах ажиглах, бүртгэх, тодорхойлох, байр зүйн зурагтай ажиллах, хэрэглэх багаж, техник хэрэгслэл, технологи, аргачлалыг эзэмших дадлагыг оролцогчдод сургаж эзэмшүүлсэн. Тухайлбал, тодорхой зайг баримжаалан болон

“Rangefinder” ашиглан тодорхойлох, GPS, компасхэрэглэх, газрын зураг ашиглах, бүртгэл маягтуудыг бөглөх зэрэг дадлага эзэмшүүлэв.

- 1.8. ***Захиалагчтай тохиролцон агнуур зохион байгуулалт хийх нөхцөл, бусад асуудлыг*** гэрээндээ тусгав.

Хоёр. Хээрийн хайгуулын дүн

2.1. Арга зүй:

1. Аргаль хонины нөөцийг “Уулын туруутны нөөц тогтоох аргачлал” болон Distance программ ашиглан тогтоов. Маршрутын болон талбайн буюу “block” аргыг хослуулан хэрэглэв. Хайгуулын замлалыг урьдчилан тогтоов. Бид зөвхөн АБН-т судалгаа хийх бөгөөд энэ нь харьцангуй том бус талбай тул сорилын талбайг санамсаргүй сонголтоор бус байршил нутгийн 80-аас доошгүй хувийг хамруулах зорилго тавьсан. Энэ нь “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”-д нийцэж байгаа юм. Газар зүйн мэдээллийн системийн ArcView программ, түүний өргөтгөлүүдийг ашиглан зураглал үйлдэв.
2. Аргаль хонины сүргийн бүтцийг тогтоохдоо нас хүйсийг бие гүйцсэн эр, эм, төлөг, төл гэж ангилав.
3. Нөхөн үржлийн чадавхийг тогтоохдоо нэгж хомьд оногдох төлөгний харьцаагаар тогтоов.
4. Агнуурын нөөцийг тогтоохдоо биологийн нийт нөөц, нөхөн үржлийн чадавхи, 3 ба 4-р ангиллын угалзын тоо, хүний дам ба шууд нөлөө зэргийг харгалзан тогтоов.
5. Агнуур зохион байгуулалтын тайлан боловсруулах, агнуурын бүсэд хэрэгжүүлэх менежментийн төлөвлөгөө боловсруулахдаа талуудын гаргасан саналыг харгалзав.

Захиалагчаас тавьж буй дараах шаардлагыг баримталсан:

“Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”-ын заалтуудыг мөрдөв.

АБН-ийг хариуцагч хуулийн этгээдийн төлөөллийг судалгаанд оролцуулах, сумынбайгаль орчны салбарын ажилтнууд, малчид, үр дүнг хэрэглэгчдийн төлөөлөгчдийг аль болох өргөн оролцуулж мэдээлэл өгөх, авахыг чухалчлав.

2.1.1. Тархац байршил, эзэмшил нутгийн талбайг тогтоох.

Аргаль хонины тархац, эзэмшил нутгийн талбайг тогтоохдоо газар зүйн мэдээллийн системийн ArcView 3.2 программ, түүний Spatial Analyst, Home range зэрэг өргөтгөлүүдийг ашиглан, “хамгийн бага гүдгэрт олон өнцөгтийн арга” ба “kernel” гэсэн 2 аргаар тогтоов.

2.1.2. Биологийн нөөц болон агнуурын бүс нутгийг үнэлэх

Агнуурын амьтны биологийн нөөц болон агнуурын бүс нутгийг үнэлэхдээ ШУА-ийн биологийн хүрээлэнгийн эрдмийн зөвлөлөөр баталсан “Уулын туруутны нөөцийг тогтоох” аргачлалыг ашиглав.

2.1.3. Анализ хийх

Статистик тооцооны болон газар зүйн мэдээллийн программ хангамжуудтай харилцан зохицсон, мэдээг чөлөөтэй хөрвүүлэх боломжтой байдаг тул боловсруулалтад SPSS, Excel зэрэг программ ашигласан.

2.1.4. Нас, хүйсийг тодорхойлох

Нас, хүйсийг өнгө зүс, биеийн хэмжээ, эвэр зэрэг шинжээр тодорхойлов.

2.2. Замлал, сорилын талбайн хэмжээ

“Баян-Улаан” АБН нь 300,36 км² талбайтай. Нийтдээ 81.00 км урттай, дундчаар 3 км-ийн өргөн зурваст (нэг талдаа дундчаар 1,5 км) ажиглалт хийсэн нь дээж талбайн хэмжээ ойролцоогоор 243,0 км² бөгөөд агнуурын бүс нутгийн 80,9% болж байна. Өөрөөр хэлбэл “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”-д нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалт хийхэд агнуурын бүс нутгийн талбайн 80-аас доошгүй хувьд нь дээж талбайг сонгоно гэсэн нөхцөл биелэгдсэн байна.

2.3. Хээрийн хайгуулын хугацаа

Хээрийн хайгуулыг аргаль хонины нөөцийг тогтооход тохиромжтой хугацааг харгалзан зуны улиралд хийв.

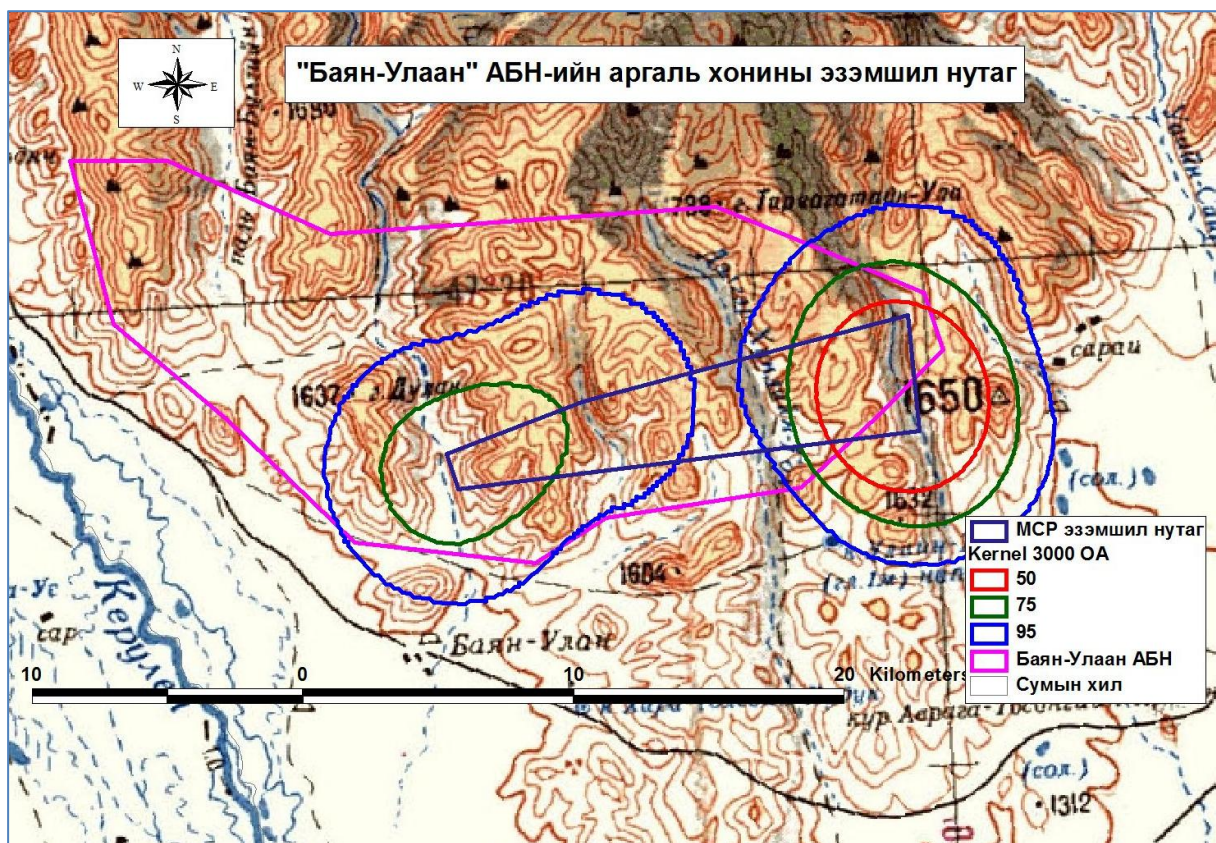
Гурав. Боловсруулалтын үр дүн

3.1. Популяцийн байдал

3.1.1. Тархац нутаг

Аргаль хонины эзэмшил нутаг MCP буюу хамгийн бага гүдгэрт олон өнцөгтийн аргаар тогтооход 53,2 км² талбайтай байв. Харин Kernel аргаар тогтоосон эзэмшил нутаг нь 95%-д 230,8 км² (50%-д 35,5 км²) байна (4-р газрын зураг).

4-р газрын зураг. “Баян-Улаан” АБН-ийн аргаль хонины эзэмшил нутаг (MCP ба kernel)

3.1.2. Нөөц

Аргаль хонь

Бид "Баян-Улаан" АБН-т 81,0 км урттай замлалд 3 км-ийн өргөн зурваст ажиглалт хийсэн нь дээж талбайн хэмжээ 243,0 км² болж байгаа бөгөөд АБН-ийн талбайн 80,9 % болж байгаа юм. Нийтдээ 8 талбайд ажиглалт хийж 48 аргаль хонь тэмдэглэсэн.

Нөөц нь агнуурын бүс нутагт **59,0±3,6** орчим байна.

Аргаль хонь ажигласан бүртгэл

№	Газрыннэр	Огноо	Цаг	Зүйл	Өнцөг	Зай	I	II	III	IV
1		07-Sep-13	13:35	OA						
2	Улаанхад	07-Sep-13	19:07	OA						
3	Батынбулаг	08-Sep-13	11:42	OA	110	200				
4		08-Sep-13	15:16	OA	310	1200				
5		08-Sep-13	15:40	OA						
6		09-Sep-13	8:40	OA	310	1000				
7		09-Sep-13	8:53	OA	305	900			2	2
8		09-Sep-13	8:56	OA						
		09-Sep-13	9:28	OA						
									2	2

№	Цаг	Угалз	Хомь	төлөг	хурга	Таниг- даагүй	Дүн	Lat	Long	Alt
1	13:35	0				3	3	47.31710	108.99047	
2	19:07	0				15	15	47.29927	108.96077	1687
3	11:42	0	1				1	47.29507	108.82940	1445
4	15:16	0	1				1	47.26848	108.76558	1321
5	15:40	0	2	1	1		4	47.28050	108.76115	1307
6	8:40	0	4	1	3		8	47.27869	108.99242	1424
7	8:53	4					8	47.27860	108.99238	1423
8	8:56	0	2				2	47.27860	108.99231	
	9:28	0	3	1	2		6	47.29812	108.98283	1422
		4	13	3	6	18	48			

3.1.3. Сүргийн бүтэц сүрээглэл,

Хээрийн хайгуулын явцад нийтдээ аргаль хонины 8 сүргийн 48 бодгаль тэмдэглэсний 30 буюу 62.5%-ийн нь сүргийн бүтцийг ялгасан байна. Сүргийн бүтэц нь угалз:хомь:төлөг:хурга гэсэн дарааллаар **15,4:50,0:11,5:23,1** хувьтай байлаа (1-р диаграмм).

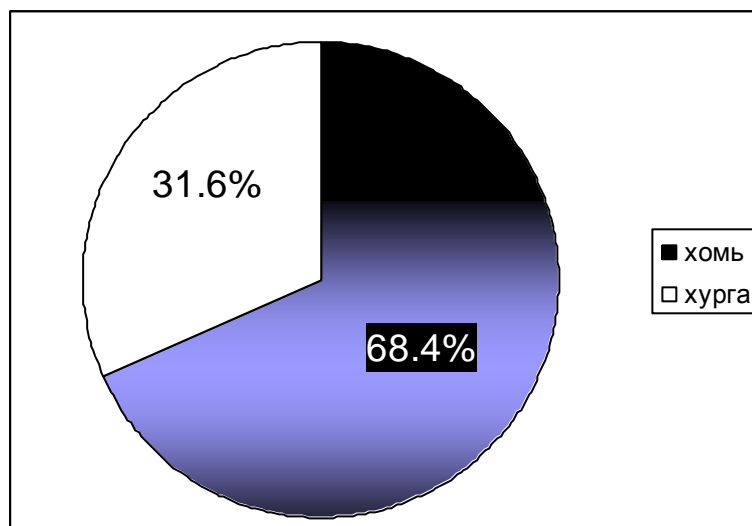
1-р диаграмм. “Баян-Улаан” АБН-ийн аргаль хонины сүргийн бүтэц

100 эхэд оногдох хурга нь тухайн популяцийн төлжилтийн хувийг илэрхийлдэг. Энд бид 13 хомь, 3 төлөг, 6 хурга тэмдэглэсэн. Эндээс харахад эх хурганы харьцаа 2.17:1 байна. Харин **нөхөн төлжилт нь 46,15%**-тайбайгаа нь өндөр үзүүлэлт юм. (2-р диаграмм). Энэ нь тухайн нутагт аргаль хонины популяцийн нөхөн үржилтэд хөндлөнгийн нөлөө бага байгааг харуулж байна.

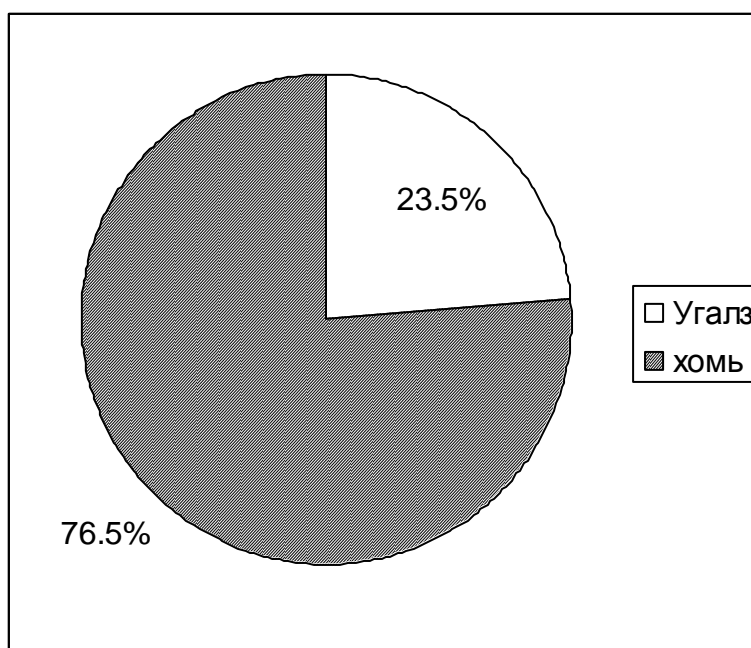
2-р диаграмм. Хомь, хурганы харьцаа

Угалз, хомийн харьцаа тухайн популяцийн бүтэц хэвийн байгаа эсэхийг тодорхойлоход гол үзүүлэлт болдог. Энд угалз, хомийн харьцаа 1:3.25байгаа нь сүргийн бүтцэд хомийн хувь хэмжээ илүү байгааг харуулж байна (3-р диаграмм).

3-р диаграмм. Угалз, хомийн харьцаа

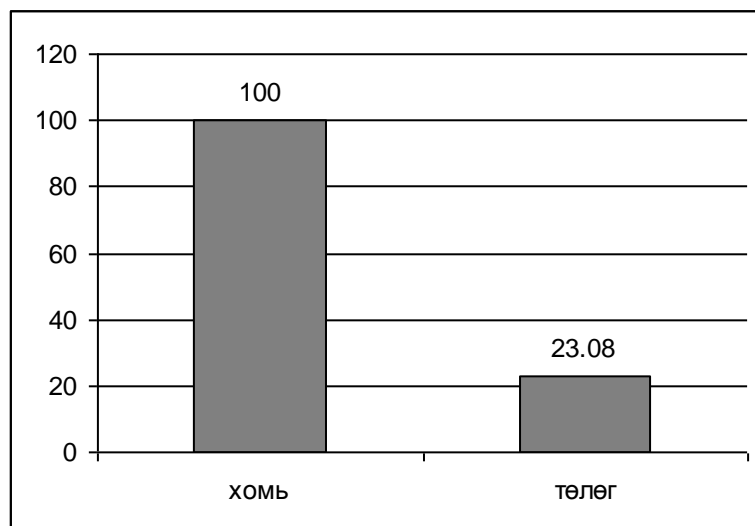
3.2. Агнуурын нөөц, ашиглах боломжит хэмжээ

3.2.1. Нөхөн үржил

Популяцийн нөхөн үржлийн чадавхийг 100 эхэд ноогдох тухайн жилийн төл амьтны тооны харьцаагаар биш эх, 1 настай бодгалийн буюу бие даах чадвартай, хамгийн бага насны бодгалийн харьцаагаар тогтоодог. “Баян-Улаан” орчимд бид аргаль хонины 3 төлөг тэмдэглэсэн. Эндээс харахад аргаль хонины популяцийн **нөхөн үржлийн чадавхи 23,1%байна**(4-р диаграмм).

4-р диаграмм. Аргаль хонины нөхөн үржлийн чадавхи

3.2.2. Агнуурын нөөц

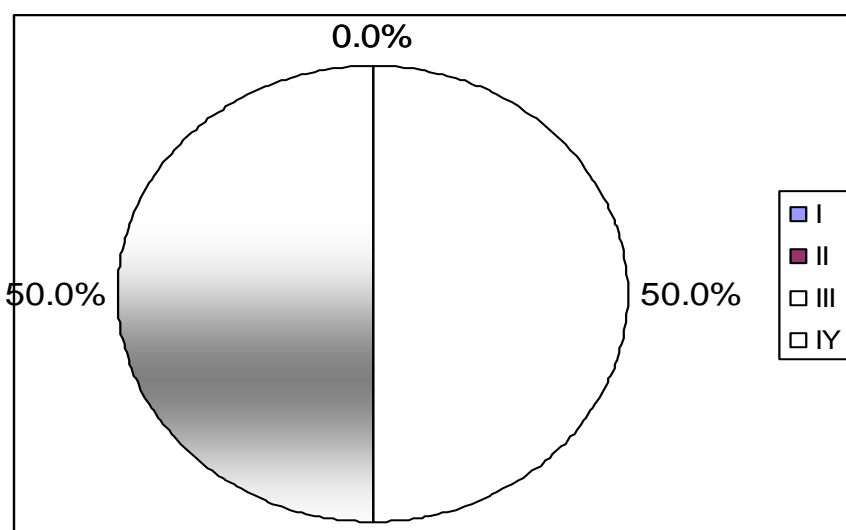
"Агнуурын нөөц" гэж агнуурын амьтны биологийн нөөцөөсхэвийн өсөлт, үржилтийг алдагдуулахгүй агнах, барих боломжтой тоо, хэмжээ болохыг "Амьтны аймгийн тухай" (2012) хуулинд тодорхойлсон байдаг.

Агнуурын нөөц нь амьтны зүйл бүрд ашиглалтын зорилгоосоо шалтгаалан өөр өөр аргачлалаар үнэлэгддэг. Тухайлбал махыг нь хэрэглэхээр туруутан амьтдыг, арьс, үсийг нь хэрэглэхээр мэрэгчид, махчдыг агнах бол хүйсийг харгалзах шаардлага гардаггүй. Иймд тухайн популяцийн нөхөн үржих боломжийг нь үндэслэн, хүйсний харьцааг харгалзаад бие гүйцсэн амьтдын тодорхой хувийг агнаж болно.

Угалз нь тусгай зориулалт, тусгай төлбөртэй олзворын ан бөгөөд эд эрхтний тодорхой илүү шинжээр шилж, өөрөөр хэлбэл том эвэртэйг нь сонгож агнадаг.

"Баян-Улаан" АБН-т 4 угалз тэмдэглэсэн. Үүнээс 2(50,0%) нь IY ангийн, 2(50,0%) нь III ангид хамаарагдах эвэртэй байна.

5-р диаграмм. Угалзын насны ангилал (эврийн ангиар)

Энэ АБН-т аргаль хонины нөхөн үржлийн чадавхи нь **23,1%**. Энэ нь аргаль хонины популяцид хүний шууд ба дам нөлөөлөх сөрөг хүчин зүйлийг тооцолгүйгээр өсөх хувь хэмжээ юм. III ангиас IY анги руу жил бүр 2 угалз шилжих боломжтой. Иймд байгалийн нөхцөлд зэрлэг махчин амьтдад өртөх нөхцөл, бусад байгалийн хүчин

зүйлүүдийн шалтгаануудыг тооцоод, IY ангиллын угалзууд үржилд орох нөхцлийг хангаад, агнасны дараа өсөлт явагдаж байхаар тооцвол жил бүр **1угалзыг** агнуулах боломжтой гэж үзэж байна. Энэ нь хууль бус агнуур зэрэг хүний сөрөг нөлөөллийг бүрэн зогсоосон үед хэрэгжих боломжтой. Харин хууль бус агнуур зэрэг хүний шууд ба дам нөлөөлөл зогсоогүй үед популяцийн бууралтыг тооцоход хүндрэлтэй тул агнуурын нөөцийг үнэлэх боломжгүй. Агнуурын нөөц тогтоогдоогүй үед ашиглалт боломжгүй. Иймээс хууль бус агнуурыг зогсоохын тулд хяналтыг сайн хийх шаардлагатай.

Харин агнуулахдаа “Орон нутгийнханд түшиглэсэн ан агнуурын менежментийн төлөвлөгөө”-ний дагуу “Бизнесийн төлөвлөгөө” боловсруулан хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

3.3. Агнуурын бүс нутаг, популяцид нөлөөлж буй хүчин зүйлүүдийн үнэлгээ

3.3.1. Агнуурын бүс нутгийн үнэлгээ

“Баян-Улаан” АБН-ийн орчимд цөөн малчин өрхүүд улирлаар сэлгэн байршдаг. Менежментийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх явцдаа АБН-ийн орчимд буй өрхүүдийг бүртгэн авч зураглах шаардлагатай.

“Баян-Улаан” орчимд ургамалжилт, бэлчээрийн даац, хүрэлцээний судалгааг мэргэжлийн байгууллага, хүмүүсээр хийлгэх шаардлагатай.

Аргаль хонинд бэлчээрийн өрсөлдөгч зэрлэг амьтан, тухайлбал бусад зүйлийн уулын туруутан ховор. Гол дайсагнагч зүйл нь чоно боловч нөөц нь албан ёсоор үнэлэгдээгүй. Гэрийн нохойг мөн бүртгэж аргаль хонинд нөлөөлж буй эсэхийг хянах шаардлагатай

3.3.2. Агнуурын бүс нутагт нөлөөлж буй абиотик болон биотик хүчин зүйлүүд

А. Биотик хүчин зүйлүүдэд хүний нөлөө голлодог байна. “Баян-Улаан” орчмын нутагт ан багагүй хийдэг байна. Тарвага зэрэг амьтдыг нутгийн хүмүүс олон тоогоор агнадаггүй байж болох боловч тус бүс нутагт буугаар буудах, машин техникээр үргээх нь аргаль хонийг дайжуулах нөлөө үзүүлдэг байна. Хамгаалалтын бүтцийг хэвийн ажиллагаатай болж жигдэртэл эхний жилдээ 1 угалз агнуулах нь зүйтэй.

“Баян-Улаан” АБН-ийн нутаг, түүний орчимд байрших өрхүүдийг оролцуулан нөхөрлөл байгуулж эндээс байгаль хамгаалагчдыг сонгон ажиллуулах нь зүйтэй. Нөхөрлөлийн гишүүдэд тусгайлан хариуцах нутгийг нь зааж хариуцуулбал хяналтыг хөнгөвчлөхүр дүнтэй байна.

Б. Абиотик хүчин зүйлийн нөлөө харьцангуй бага боловч ган, зудтай үед нилээд хорогддог.

3.4. Агнуурын бүс нутгийг хариуцах бүтэц, үйл ажиллагааны тогтвортой байдлыг хангах

“Баян-Улаан” АБН-ийн гол зорилго нь аргаль хонины нөөцийг орон нутгийнхны оролцоотой хамгаалах, ашиглах явдал юм. Энэ бүс одоогоор ОНХГ

болон бусад хэлбэрээр хамгаалалтад авагдаагүй тул тогтвортой агнуурын менежментийг хэрэгжүүлэх баталгаа байхгүй.

Хариуцан хамгаалах үүрэг бүхий нөхөрлөл, хуулийн этгээд нь агнуурын бүс нутаг төдийгүй аргаль хонины үржлийн болон үр төлөө өсгөх үйл явагддаг бусад газруудад ч тодорхой хэмжээгээр хамгаалалтын арга хэмжээнд зардал гаргах хэрэгтэй.

Санхүүгийн тогтвортой эх үүсвэр нь агнуурын бүс нутагт хамгаалалтын менежментийг хэрэгжүүлэх гол нөхцөл болно. Иймд ангаас орох мөнгийг хяналттайгаар зөвхөн агнуурын бүс нутгийн менежментийн зорилгод нь нийцүүлэн зарцуулах хэрэгтэй байдаг. Орон нутаг, нөхөрлөл, АБН-ийг хариуцан хамгаалж буй хуулийн этгээд нь ан агнуулах гэрээндээ хамгаалалтын менежментэд зарцуулах хөрөнгийн эх үүсвэрийн хуримтлал үүсгэх боломжтой. Орон нутгийн агнуурын бүс нутгийг хариуцаж буй бүтэц нь (нөхөрлөл, хуулийн этгээд)анчидтай өөрсдөө гэрээ байгуулан үйлчилгээгээ бүрэн хариуцан явуулах нь орлогын тогтвортой, өсөн нэмэгдэх үүсвэртэй болох гол арга байж болно. Үүний тулд агнах зөвшөөрлийг өөрсдийн мэдэлд авах, ангийн маркетингийг орчин үеийн шаардлагад нийцүүлэн хэрэгжүүлэх чадвартай боловсон хүчин бэлтгэх, харилцаа тогтоох болон бусад мэдлэг, туршлага хуримтлуулах шаардлагатай болох бөгөөд энэ нь ихээхэн цаг хугацаа шаардсан ажил байдаг.

Агнуурын бүс нутгийг хамруулан ОНХГ-ыг байгуулж хил хязгаарыг нь тогтоон сумын ИТХ-аас баталгаажуулах шаардлагатай.Мөн агнуурын менежментийг нь “бэлчээрийн менежмент” болон газар ашиглалттай холбоотой бусад менежментүүдтэй нягт уялдаатай зохион байгуулах шаардлагатай байдаг тул орон нутгийн төр, захиргааны байгууллагуудтай хамтын ажиллагаагаа өргөжүүлэх, тогтмолжуулах хэрэгтэй байна. .

Хамгийн сайн “агнуурын менежмент” нь хамгийн сайн “газрын менежмент” гэдэг зарчмыг баримтлах ёстой. Энэ нь санхүү, удирдлага зохион байгуулалтаас дутахгүй “тогтвортой ашиглалт”-ын гол нөхцөл болно.

Зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны тогтвортой, хариуцлагатай байдал

Өнөөдрийн байдлаар “Баян-Улаан” агнуурын бүс нутгийг хариуцагч нь тодорхойгүй байна. Цаашдаа хариуцах хуулийн этгээд нь орон нутгийнхныг чадавхижуулах арга хэмжээ авч улмаар ил тод байдлыг үйл ажиллагаандаа нэвтрүүлэх шаардлагатай. Үйл ажиллагаагаа, ялангуяа орлого зарлагатай холбоотой мэдээллээ оролцогч талууддаа ил тод мэдээлж байх нь итгэлцлийг бий болгон, элдэв хардлага сэрдлэгээс ангид байх боломж олгодог.

Ашиглалт бүр хяналттай хэрэгжих шаардлага тавьж байх ёстой. Энэ нь хууль бус үйлдлээс сэргийлнэ. Орон нутгийнханд түшиглэсэн агнуурын менежмент хариуцлагатай хэрэгжих нь тогтвортой байдлын нэг нөхцөл болно.

3.5. Мониторингийн судалгаа, замлал

Мониторингийн судалгааны замлалыг шинээр тогтоох шаардлагатай. Энэ замлалд АБН-ийг хариуцагчид сар бүр мониторинг хийх хэрэгтэй. Олон замлал тогтоогдвол замлал бүрд ажиглалт зэрэг эхэлж зэрэг дуусах шаардлагатай байдаг.

3.6. *Агнуурын бүс нутгийн хамгаалалтын менежмент*
(“Баян-Улаан” агнуурын бүс нутгийн агнуурын менежментийн төлөвлөгөөг хавсаргав)

Дөрөв. Бусад

4.1. *Агнуур зохион байгуулалтын зардал*
Нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтыг аймгийн ЗДТГ захиалж, санхүүжүүлэв.

Дүгнэлт

1. “Баян-Улаан” АБН-т эхний жилд 1 угалз агнуулах боломжтой.
2. 2016 оноос хамгаалалтын ажлын үр нөлөө, мониторингийн болон популяцийн нэмэлт судалгааны дүнг харгалзан агнах тоог өөрчлөх боломжтой.

Зөвлөмж

“Баян-Улаан” агнуурын бүс нутгийн менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулахдаа дараах чиглэлийг төлөөлөл болгон сонгох нь зүйтэй, үүнд:

1. АБН-ийг хариуцан хамгаалах бүтцийг сайжруулах асуудлыг орон нутгийн иргэдийн төлөөллүүд, бусад байгууллагуудтай хамтран хэлэлцэж шийдвэрлэх.
2. Тус АБН-ийн хамгаалалтын менежментэд шаардлагатай орлогыг зөвхөн ангаас бүрдүүлэхэд хангалттай бус байж болох тул орлогын нэмэлт боломжийг судлан хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.
3. Нөхөрлөлүүдийг байгуулах, чадавхижуулах сургалтыг эхлүүлэх ажлыг 2014 онд багтаан шийдвэрлэх хэрэгтэй.

Ном зүй

1. Амгаланбаатар.С,2011. “Монгол дахь агнуур зохион байгуулалтынхөгжил”,Монгол орны агнуурын амьтдын судалгаа, хамгаалал, ашиглалтын зарим асуудал, онол практикийн бага хурлын эмхтгэл, хууд. 109-114.
2. “Амьтны аймгийн тухай” хууль (2012)
3. “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам” Засгийн газрын тогтоолын хавсралт, 2011 он.
4. Дуламцэрэн С., 1970. Монгол орны хөхтөн амьтан тодорхойлох бичиг. Улсын хэвлэл. □□.
5. Дуламцэрэн С., Дэлэнтний ангилал зүй, ангилбарын монгол нэр томъёо (латин-монгол-англи-орос). Улсын нэр томъёоныкомиссын мэдээ. Улаанбаатархот. х.72

“Баян-Улаан” АБН-ийн нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын тайлан бичсэн: С.Амгаланбаатар